

Омурзаков О.А.

САТЫБАЛДЫ НАМАТОВ КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫН ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨЧҮСҮ

Омурзаков О.А.

САТЫБАЛДЫ НАМАТОВ НАУЧНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

С.Наматов бир топ адабияттарга таяныш, алардын негизинде эне тилибизди окутуунун методикасын иштеп чыккан. Алсак, «Родной язык в школе» учеб пособие для школ 2 ступ/, П.Афанасьев «Родной язык и комплексной системе преподавания», И.Шапошников «Как обучать грамоте», К. Бархин «Развитие речи и изучение художественных произведений», А.Смирнов - Кутаческий «Комплекс и грамотность» -, «Программы и методические записки единой трудовой школы» вып. 2, «Жаны мектеп» №2.3. 1929-жылы китептерин пайдалануу менен «Эне тилинин методикасы» китебин жазып, 2000 нускада

С.Наматов эне тили боюнча жазган методикалык эмгектери өз учурунда мугалимдер үчүн абдан чоң милдет аткаргандыгы талашсыз. Анткени ага чейин, «Саамалыкты» эске албаганда, кыргыз тилинде эч кандай методикалык китеп болгон эмес. Бул китептер окуучуларды тез аранын ичинде окууга жана жазууга үйрөтүүдө, сүйлөө речин өстүрүүдө зор роль ойногон. Айыл мугалимдери жана педтехникумдар үчүн түзүлгөн бул методикалык китепте бир нече методдордун айырмачылыктарын тушундуруу менен, мугалим жеке эле бир методду сабакта колдоно бербей, балдардын жаш өзгөчөлүгүнө, теманын мазмунуна карата ар түрдүү методдорду колдоно билүүлөрү керектиги айтылган.

«Эне тилинин методикасы» китебинин баш сөзүндө С. Наматов мындай деп жазган; «Бул китептин эң башкы бөлүмү (биринчи бөлүм.) эне тилибиздин методикасы болуп кете албайт, тарыхый маалыматтарга жакындайт! Бул бөлүмдү киргизүүбүздүн себеби, эне тилибиздин методикасын иш жүзүндө жакшылап колдоно билүү үчүн, биринчиден, окуу-жазуунун жалпы чыгыш шарты, экинчиден, кыргыз тилинде окуу- жазууга үйрөтүү методдорунун жүрүш шартынын негиздери менен айыл мугалимдери таанып болсун дегендик. Китептин көлөмү чакан болгондуктан, эне тилинин жеке-жеке көрктүүлөрү туурасында болгон маалыматтарды арбыга киргизе албадык. Себеби, басма беттериндеги көрктүү көркөм сөз чыгармаларыбыздын жетиштүү болбогондугу» .

Балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык көркөм чыгармалардын аздыгы, окуу китептерин түзүүдө бир топ кыйынчылыктарды туудуруп, баланын тилин сөзгө жатыктыруу, жөнөкөйлөштүрүп түшүндүрүү кыйынга турган.

С. Наматов баланы окуу-жазууга үйрөтүүдөгү методдордун принциптерин мугалим канчалык көп билсе, иш да ошончолук ылдамдоо менен илгерилээрин айтуу менен, окуу-жазууга үйрөтүү методдорунун зарылдарын тааныштырат: «Алардын түрү кеп, мугалим ошол көп түрлөрүнүн ичинен эң ийкемдүүлөрүн өз ишине колдоно билүүлөрү зарыл»

1930-жылы басмадан чыгарган. Бул китепке чейин Э. Арабаевдин «Жазуу жолунда саамалык» аттуу китеби чыгып, ал китепте 11 сабакты окутуунун жолу көрсөтүлгөн болсо, С. Наматов түзгөн «Эне тилинин методикасы» китебинде, тилдин келип чыгышынан тартып, окуу-жазууга үйрөтүү методдору жөнүндө, балдарды сөзгө көнүктүрүү, көркөм чыгармаларды окутуу жумуштарына чейинки методдор көрсөтүлүп, алты бөлүмгө бөлүнгөн. С.Наматовдун бул методикалык китебинин чыгышы, республикадагы мугалимдердин сабак өтүүдөгү биринчи жардамчысы болуп калган.

экендигин айтып, анан, бир гана жеке метод менен окуу-жазуу иштерин үйрөтүүнү өзүнө энчилеп албай, бир нече методдордун жакшы жактарын колдоно билуу керек» (31) - деп белгилеген.

С. Нааматов айрым-айрым методдорго токтолуу менен ошол методдордун негизин түзүп турган негизги метод жөнүндө буларды айтат:

Бул негизги метод белгисиз методистен башталат. Ал төмөндөгүдөй сезгич мүчөлөрдүн кызматына таянат;

1. Көрүү /көз кызматы/
2. Сүйлөө тил кызматы/
3. Угуу/кулак кызматы/
4. Тил жана колдун козголуу кызматы
5. Жазууну түшүнүүгө ойдун кызматы.

Адамдын сезгич мүчөлөрүнүн ортосунда катуу байланыш болот. Балага бир сөздү миң жолу айтуунун ордуна бир жолу көрсөтүп койсо тез кабылдайт.

Мисалы: Колу кир балага, колу кир деп айткандын ордуна өз колун өзүнө жөн гана көрсөтүп койсо түшүнөт. Мугалим балдардын сезгич мүчөлөрүнүн бирөөнү гана кызмат кылдырбай, бир нечесин бир учурда кызмат кылдыруу, балдарды тажатууга алып барбайт, тез кабылдоосун камсыз кылат» (32) - деп негизги методдун ыкмаларын түшүндүргөн.

С.Наматов тыбыш методу жөнүндө өз оюун ортого салып, ал негизинен үчкө бөлүнөөрүн айтат:

1. Тыбыш жыйнактоо методу.
2. Тыбыш талдоо методу.
3. Талдоо-жыйнактоо методу.

Тыбыш жыйнактоо методу менен баланы окуу-жазууга үйрөтүүдө биринчи, тыбыштардан муун, муундан сөз жасала тургандыгын, бул методдо бардык тыбышты үйрөнбөстөн эле эки, үч тыбыш үйрөнгөндөн кийин эле сөз жазууга, окууга киришсе болорлугун белгилейт. Мисалы: к.а. «ка» т. «кат».

Тыбыш талдоо методу, тыбыш жыйнактоо методуна карама-каршы жүрүп, алгач сөз, ал сөздү муунга, муунду тыбыштарга ажыратуу менен окуу-жазуу үйрөтүлө тургандыгын айткан. Мисалы: канат, ка-нат, к-а-н-а-т.

Ал эми талдоо-жыйнактоо методу жогорудагы эки метод менен аралаш окуу-жазууга үйрөтүү керек дейт. Андан кийин «бүтүн сөз» методуна токтолгон. Жогоруда биз айткандай бул метод менен С.Наматовдун алиппе жана окуу китептери жазылган. Бул метод менен окуу- жазууну үйрөтүүдө тыбыштар колдонулбастан, бүтүн сөз колдонулат. Мисалы: «Ат» деген сөздүн үстүнө аттын сүрөтү тартылып коюлган. Балдар тамга, тыбыш билбесе да сүрөттү карап «ат» деп айтышат. Ошентип «ат» деген бүтүн сөз «а», «т» тамгасынан тургандыгын үйрөнүшөт. Бул методдо алгач үндүү тыбыштар үйрөтүлөт, андан кийин аларды жалгап муунду пайда кылып, көнүгүүлөрдү жүргүзө баштайт. Мисалы: а, о, е, ма, мо, ме.

Ошондой эле С.Наматов сөз-муун методу жөнүндө да буларды айткан: «Балдарды окуу-жазууга үйрөтүүдө бул метод колдонулса, эң алгач бир аңгеме алынат, андан кийин анын ичиндеги бир сүйлөм, анда бир сөз алынып, аны муунга ажырата-

4-бөлүмдө көркөм чыгарманы кандай окуу жөнүндө түшүнүктөрдү берген жана алардын ыкмаларын көрсөткөн. Бул жөнүндө С.Наматов төмөндөгүлөрдү белгилейт: «Качан да болсо окулган чыгармалардан белгилүү бир максат күтөт. Ошондуктан баланын алдына шар окуу гана максаты коюлса жаңылыш болоор эле. Окуучунун ой-сезимин күчөтүү, бир бүтүм чыгарууга үйрөтүү, алыскы окуяны көрө билүү, жерде болуп турган кубулуштарды тааныштыруу, салыштыруу керек. Антпесе, жөн эле окуунун кажети канча». Ошондой эле, «Кандай аңгеме окутулуу керек, кайсы гана класстын окуучусу болбосун окула турган аңгеме маңызы жагынан туура болуп, тарбия бергидей болсун, формасы жагынан ар класстын түшүнүгүнө карай жыл сайын артып жүрүп отуруп окулгудай болсун» - деп түшүндүрөт.

Чынында эле С.Наматов белгилеген шарттарды, көркөм чыгармаларды окууда эске албаса, баланын ой-жүгүртүүсү, билимге болгон кызыгуусу артпайт эмеспи.

С.Наматов түшүнүксүз сөздү түшүндүрүүдө төмөндөгүдөй 3 пикирди белгилеген:

1. Аңгеме же ыр окулбастан туруп түшүндүрүү, алдын ала аңгемени же кээ бир түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүү.

2. Аңгеме же ыр окулуп жаткан мезгилде түшүндүрүү. Окулуп жаткан аңгеме же ырды бала окуп бара жатканда түшүнүксүз сөздөрдү мугалим айтып түшүндүрүп туруу. Мисалы: «эре-сере» деп эртең мененки убакты айтабыз ж.б.

3. Окулуп бүткөндөн кийин түшүндүрүү. Окулуп бүткөндөн кийин гана кайрадан тушунуксуз сөздөргө токтолуп түшүндүрүү керек.

Окуган аңгемени текшерүү жөнүндө бир топ пикирлерин айтып, окуунун алты түрүн белгилеген.

1. Жеке окуу. Окуучуларга кезек менен аңгеме тапшырылат, ал аңгемени үйлөрүнөн окуп- келишип, анан класска келгенде окуучуларга окуп берет, ошентип аңгеме көпчүлүк тарабынан текшерилет.

быз да ошол бойдон тыбышка ажыратылбастан кала берет».

Бул методикалык китептин 3-бөлүмүндө «Балдарды сөзгө көнүктүрүү же мектепке жаңы терелген бала алгач ата-энесинен, байке- эжесинен тилди үйрөнө тургандыгы айтылып, кийин мектепке барганда башка чөйрөгө кошулуп, баланын тили менен мугалимдин тилинин ортосунда айырмачылыктар келип чыгаарын белгилеп, андай учурда баланы адабий тилде сүйлөөгө көндүрүү үчүн суроо-жооп иретинде аңгемелешүү менен баштап, негизги жана жөлөмө суроолорду көбүрөөк пайдалануу зарылдыгы айтышат. Ошондой эле сүрөттөрдү карап сөздөрдү айтуу, балдардын эс тутумун жогорулатууга көмөкчү экендигин белгилейт. Мугалимдин аңгемесин угуп, эске тутуу жөндөмдүүлүгү ачылат. Ошентип отуруп бала өзү аңгеме кура баштайт. Ыр жаттоо, аны ун чыгарып айтуу, чогулуштарга катышуу, доклад жасоо да балдардын свзго кенугуусун арттырат. (35)

2. Биргелешип окуу. Белгилүү аңгемени класстан ар бир окуучу өздөрүнчө окушуп, андан кийин ортого салып текшерешет.

3. Топтошуп окуу. Окуучулар топ-топко бөлүнүшөт, ар бир топ ар башка аңгемени окушат да, андан кийин жалпы ортого салып текшерешет.

Үн чыгарып окуу. Бул жерде бир окуучу үн чыгарып окуйт да, калгандары угуп от урушат.

4. Өз бетинче окуу. Окуучу каалаган аңгемени үйүнөн окуп келип, андан кийин жалпы окуучуларга окуп берет.

5. Көпчүлүктүн алдында окуу. Мындай окуу майрамдарда көпчүлүктүн, ата-энелердин алдында окулат.

Бул методикалык китепке гезит, журнал, китептерди окуу жөнүндө ой-пикирлерди киргизген.

С. Наматов жалпы адабият сабактарына Караганда көркөм адабиятты окутуу жогорку деңгээлде болсо, окуучулар көркөм адабиятты көп окуу менен жаман жолго барбай, туура жолдо турмушка тарбияланаарын, ошондуктан бул сабакты ар кандай ыкмалар менен кызыктуу кылып өтүү зарылдыктарын белгилеген.

3,4 жаштагы мектепке чейинки балдардан тартып, 10,12 жаштагы окуучуларга чейин кандай китептер окулушу керектигин өз-өзүнчө кышып түшүндүрүүгө аракет кылган.

Бул китептин 5-бөлүмүндө окуучуларды жазуу сөзүнө көнүктүрүү иштери боюнча бир катар-кеңештерин ортого салып: «Мектепте жазуу түрлөрү ар кыл, алардын үчөөнө гана токтоюн» - дейт. «Биринчиси, окулган аңгемени окуучулар унутуп калбас учун жаздыруу. Экинчисине кат, арыз жана башка ушул сыяктуулар кирет, бул туру сейрек учурайт. Ал эми үчүнчү түрү мектепте да, мектептен сырткары учурларда да колдонулат. Ал плакат, ураан жазуу болуп эсептелинет».

Ошондой эле иштиктүү жазуу, чыгарманы түзүү түрлөрү, жазуудагы жаңылыштарды түзөтүү иреттери, ымла жаңылышын түзөтүү, сөздү жаңылып сүйлөө, сүйлөм сүйлөшү атуу темаларды киргизип, жалпы түшүндүрмө берген.

С.Наматов бул «Эне тилинин методикасы» китебинин 46-бетинен 57-бетине чейин 1-жылдыктан 5-жылдыкка чейинки эне тилин окутуунун айрым-айрым көнүгүүлөрүн кандай өтүү керектигине байланышкан бир топ мисалдарды келтирген.

1- класста эне тилине көнүктүрүү негизинен суроо-жооп жана жеңил аңгемелешүү тартибинде болоорун үлгү катарында көрсөткөн:

Мисалы: 1-бала: Эсенсинби, жөргөмүш?

2- бала: Эсендик, чымын. Кандай жадылыктар бар?

1- бала: Менин ырымды угасыңбы? 3-3-3-333...ЗЫ...

2- бала: Ырың абдан жакшы экен. Кулагым начар угуучу эле, жаныма отурчу.

1- бала: Мынакей жөргөмүш, сенин жанына отурам: 3-3-зы...

2- бала: Чымын жан, менин төрүмө кирип отур, анда сага абдан жумшак болот. Канакей, дагы ырдайгой досум.

3- 3-3-3-зызы-3-зы... ай-ай саат баскан жөргөмүш, мага душман экенсин, ээ, мен кысталып өлгөнү бара жатам.

1-бала: Чымындын жөргөмүш менен дос болуша албасы көрүнүктүү кеп.

Ошондой эле 1-класстын окуучулары, буюмдар эмнеден жасаларын, алардын өңүн, даамын жана алыс-жакынды ажыратууга көнүктүрүү үчүн да үлгү берилген: Мисалы:

Эмне эмнеден жасалат?

Тердик	нан...
Үзүк,	кымыз...
китеп	тебетей ...
казык	соко...

Заттын өңүн ажыратуу.

Алма кызыл-...	каймак...
коон...	карга ...
Боз үй ...	карышкыр ...

Затты даамына карай ажыратуу.

Туз ачуу... Алма...
Жарма... сары май ...
Кемпит... каймак...

Алыстык, жакындыкты билүү.

Москва алые... тундук...
Фрунзе... коломто...
Терезе.... жайлоо ...

Ал эми 2-класста эне тили боюнча кандай көнүгүүлөр, кандай ыкмалар менен окулуу керектиги жөнүндө түшүндүрүп келип, «Көрктүү чыгарманы окуп текшерүү», «Иштиктүү жазуу», «Кызыл үй баштыгына», «Байкоолорун жазуу менен катар күндөлүк дептер колдонуу» ж.б. темаларды киргизүү менен «Сөз атоочунун» түрлөрүнө токтолгон. Мисалы: Ким эмне кылат? Өтүкчү өтүк ултарат. Окуучу ...

Жазуучу...

өрмөкчү...

Жумушчу...

тракторчу...

Эмнелер менен эмне иштелет?

Орок менен эмне иштелет?

Орок менен эгин орулат.

Чыбкы«...»? .....

Калем «...»? .....

Кайчы «...»? .....

Трактор «...»? жана башка.

Ар бир класстын жаш өзгөчөлүгүнө карата эне тили сабагында сөзгө көнүктүрүү, сөз өстүрүү көнүгүүлөрүн туура тандап алуу, аларды окутууда кандай ыкмаларды колдонуу керектиги жөнүндө оюн ортого салып 5-класска чейин эне тилин окутуудагы көнүгүүлөрдүн ыкмалары берилген.

Адабияттар:

- 1 Кыргызстан энциклопедиясы. -Бишкек, 2001.
- 2 Л.Э.Измайлов. Кыргызстандагы Советтик мектептердин тарыхы. -Фрунзе, 1961.111-бет.
- 3 Кыргызстан энциклопедиясы. Кишкек. 2001
- 4 Кыргызстан энциклопедиясы. Бишкек. 2001
- 5 Кыргызстан энциклопедиясы. Бишкек. 2001
- 6 А.Осмонкулов. «Кыргызстанда эл агартуу иштеринин жана эне тилин окутуунун тарыхынан». 1974.129- бет
- 7 "Известия" гезити. 1927. 5-май
- 8 «Культурное строительство в Киргизии». I-том. 54-бет
- 9 Кыргызстан энциклопедиясы. Бишкек. 2001
- 10 Жаны маданият жолунда. 1928, №2., 8-9-бет.
- 11 Мезгил жана Алыкул. Фрунзе. 1990.218-бет
- 12 Мезгил жана Алыкул. Фрунзе.1990.210-220-бетгер
- 13 А.Токтомушевдин эскерүүсүндө. Китепте берилди
- 14 Бектеновдун эскерүүсүндө. Китепте берилди
- 15 А.Осмонкулов. «Кыргызстанда эл агартуу ишинин жана эне тилин окутуунун тарыхынан». 1974.195-бет
- 16 С.Наматов. «Эне тилинин методикасы». 1930-жыл
- 17 А.Э. Измайлов. «Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы». Ф., 1961.245-бет
- 18 КР. МБА. Ф.688. ОПИС.Зхр №98. 61-бет
- 19 КР. МБА. Ф.1725.1.хр.№22